

Vědecké stati

František Palacký a Theodor Mommsen. K paralele pomníků

Marek Fapšo

Abstract: The article provides a comparison of two monuments – one of František Palacký in Prague and the second of Theodor Mommsen in Berlin. Both men were the key historians of their nations in the 19th century. Palacký has offered a master-narrative of Czech national past in his famous book *The History of Czech Nation in Bohemia and Moravia* and set the main structures of narrating Czech history for two centuries. Theodor Mommsen has become a worldwide known historian due to his extraordinary *History of Rome*, for which he has obtained Nobel Prize for Literature in 1903. Monuments of these historians were built at the beginning of the 20th century (Palacký's in 1912, Mommsen's in 1909). The paper focuses on structural similarities between the monuments, especially in the area of collective memory. Using the theory of Maurice Halbwachs formulated just before World War II the essay points out that there is a fundamental connection between memory and space. The essay argues that there is no significant structural difference between Palacký's and Mommsen's monument in terms of shaping the collective memory.

Keywords: collective memory; monuments; František Palacký; Theodor Mommsen; nationalism

Maurice Halbwachs – kolektivní paměť a prostor

K nejvýznamnějším tvůrcům moderní teorie paměti patří bezpochyby francouzský sociolog Maurice Halbwachs (1877–1945). Už v roce 1925 vydal své *Les Cadres sociaux de la mémoire*,¹ v nichž postavil koncept paměti na zcela

1 Pro tuto studii bylo pracováno s německým překladem MAURICE HALBWACHS, *Das Gedächtnis und seine sozialen Bedingungen*, Berlin 1985.

nové sociální základy. Otevřel tak prostor pro uchopení fenoménu vzpomínání z pohledu skupin, a nikoli pouze jako psychologický akt autonomního subjektu. V tomto směru druhá zásadní práce, nutno podotknout že na některých místech fragmentární, vyšla až po Halbwachsově smrti v roce 1950 pod názvem *La Mémoire collective*.² Od těchto dvou průkopnických děl se odvíjí celá novodobá teorie kolektivní paměti, jež se u nás masivněji rozšířila až s knihami Jana a Aleidy Assmannových.³ V následujícím textu půjde o promýšlení vztahu paměti a prostoru, tak jak ho načrtl právě Maurice Halbwachs, a to na konkrétním příkladu dvou známých pomníků.

Výklad části Halbwachsovy teorie zde není samoúčelný. V českém prostředí je sice jeho jméno vcelku známé, reflexe jeho myšlení však už takovou samozřejmostí není. Nezřídka se stává pouze „slavným“ předchůdcem, otcem-zakladatelem a uctívanou autoritou. Navíc se výklad fenoménu „kolektivní paměti“ opírá spíše o vývoje Assmannových, kteří Maurice Halbwachse interpretují zajímavě a legitimně, nicméně rozhodně ne bezproblémově.⁴ Z nejnovější produkce stojí za připomenutí sborník z konference věnované právě kolektivní paměti a tvorbě skupinových identit.⁵ Na jeho příkladu je vidět, jak nesamozřejmá je práce s kategorií kolektivní paměti. Hned v úvodu Milan Hlavačka připomíná, že například Assmannův pojem „kulturní paměť“ v sobě skrývá jisté riziko zploštění a nivelizace dílčích kolektivních pamětí pod hávem paměti jedné, všeobecně sdílené.⁶ Stejně tak lze za nesamozřejmý posun považovat pojem „dějinná paměť Moravy“, jenž se ve sborníku objevuje.⁷ Lze hovořit o tom, že Morava má jako prostor nějakou paměť? *Jak ji může mít? Obdobný problém vyvstává v případě konceptu tzv. národní paměti. Co to je? Kdo*

2 MAURICE HALBWACHS, *Kolektivní paměť*, Praha 2009.

3 Za všechny jmenujeme hlavně JAN ASSMANN, *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*, Praha 2001 a ALEIDA ASSMANN, *Erinnerungsraum. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*, München 1999.

4 Zajímavý pohled nabízí ve své knize PAUL RICOEUR, *History, Memory, Forgetting*, Chicago – London 2006, s. 393–397.

5 MILAN HLAVAČKA, ANTOINE MARÈS, MAGDALENA POKORNÁ (eds.), *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Praha 2011.

6 MILAN HLAVAČKA, Místa paměti a jejich „místo“ v historickém a společenském „provozu“, in: *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, eds. Milan Hlavačka, Antoine Marès, Magdalena Pokorná, Praha 2011, s. 15.

7 MILAN ŘEPA, Dějinná paměť Moravy na prahu moderní doby. Moravské dějepisectví v první polovině 19. století, in: *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, edd. M. Hlavačka, A. Marès, M. Pokorná, Praha 2011, s. 33–47.

je jejím nositelem?⁸ To všechno jsou otázky, které vedou ke znovu-pročítání Maurice Halbwachse jako zakládajícího myslitele v oblasti kolektivní paměti a hlavně vybízí k obnažování jejich nesamozřejmostí. Následuje proto přehled základních Halbwachsových úvah.

Halbwachs věnoval vztahu paměti a prostoru jednu celou kapitolu své posmrtně vydané knihy.⁹ Jeho úvaha vychází z fenomenologické zkušenosti, kterou s obklopujícím prostorem máme. Prostor je stabilizačním momentem v lidském životě, ukotvuje ho v neustále se měnícím čase. Prostor a věci v něm jsou možná vůbec podmínkou času, jak se snažil ukázat už Aristoteles.¹⁰ Každopádně díky věcem zakoušíme pocit trvání a dovedeme si časovou kontinuitu rádně představit v mysli.

V Halbwachsově pojetí vztahu prostoru a paměti je pozoruhodná jistá dialektika fungování. Na jedné straně nese prostor jakýsi otisk paměti, tzn. že případný kolektiv svým působením na jistém místě (a v jistém čase) upravuje své okolí ku vlastnímu obrazu. Na druhou stranu tento objektivizovaný prostor paměti působí zpětně na daný kolektiv: „Když žije určitá skupina lidí dlouho na jednom místě přizpůsobeném jejím zvyklostem, pak se nejen její pohyby, ale i myšlenky přizpůsobují řádu materiálních obrazů, vytvářených vnějšími předměty.“¹¹ Na pomezí tohoto napětí, této dialektiky, se pohybuje kolektivní paměť. Proto je Halbwachsovův pohled tak nosný a umožňuje konceptualizovat paměť a prostor v jejich dynamice.

Důležité dále je, že každá skupina dovede prostor kolem sebe adekvátně číst. Halbwachs říká, že předměty kolem nás nemluví, „my jim však přesto rozumíme, protože mají důvěrný smysl, který dokážeme číst“.¹² Tento smysl není imanentně obsažen v předmětu samotném, nýbrž je každou skupinou v jejím kolektivním vědomí vždy konstruován – i když zpětně se může jevit jako objektivní.¹³ Proto je příhodnější mluvit o místě paměti, a ne o paměti místa.

8 JAN RANDÁK, Hrob neznámého vojína a národní paměť - nástin problematiky, in: *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, edd. M. Hlavačka, A. Marès, M. Pokorná, Praha 2011, s. 33–47. Jak bude vyloženo ještě níže, Maurice Halbwachs nepovažoval národ za hlavní rámec, v němž se vzpomíná.

9 M. HALBWACHS, *Kolektivní paměť*, s. 185–227 (kapitola Kolektivní paměť a prostor).

10 ARISTOTELÉS, *Fyzika*, Praha 2010, s. 108–114.

11 M. HALBWACHS, *Kolektivní paměť*, s. 192.

12 Tamtéž, s. 187.

13 Halbwachs zde vychází ze známé teorie Émila Durkheima o sociálních faktech. Ty jsou produktem kolektivního vědomí, přesto jsou objektivní a působí na skupinu utlačivou silou zpět. K tomu viz ÉMILE DURKHEIM, *Pravidla sociologické metody*, Praha 1969, s. 31n.

Vzpomíná se vždy ve vědomí; předměty a prostor pouze poskytují rámec, v němž se toto vzpomínání odehrává.¹⁴ Smysl je výsledkem intence, kterou skupina do prostoru promítá, přičemž tato intence je zpětně rekonstruovatelná díky nástrojům osvojeným během socializace. S tím souvisí další důležitá věc Halbwachsovy teorie kolektivní paměti. Skupina není mechanicky tvořena jako shluk lidí v prostoru, je něco víc. Jinak řečeno, ne každý dovede prostor „adekvátně“ číst, i když ho obývá. Kolektivní vědomí je totiž tvořeno právě myšlenkami, intencemi a nástroji, které umožňují být členem této konkrétní společnosti.¹⁵

Stabilita hmotných předmětů napomáhá udržovat kontinuitu skupiny i ve chvílích, kdy není zrovna fyzicky pospolu. Díky hmotnému světu může stále udržovat kolektivní vědomí. Na příkladu náboženského kolektivu Halbwachs ukazuje, že je to právě hmotný svět, jenž umožňuje trvání skupiny: „Ale protože ve světě myšlenek a citů jí schází jakýkoli stabilní prvek, musí svoji rovnováhu ukotvit ve hmotě, v jedné nebo více částech prostoru.“¹⁶ Fenomenologicky pociťovaná neměnnost materiálního řádu věcí se převádí do neměnnosti kolektivního vědomí. To je základní a klíčový vztah mezi pamětí a prostorem.

Kolektivní paměť vůbec potřebuje prostor k tomu, aby mohla existovat. Nikdy a nikde nevzpomínáme mimo něj. Všechny vzpomínky mají vždy prostorové ukotvení. Na závěr svých úvah Halbwachs vybízí čtenáře: „Soustředme se nyní, zavřeme oči a vraťme se proti proudu času, pokud možno co nejdále, kde je naše mysl ještě schopna zachytit výjevy či postavy, na něž si pamatujeme. Vždy přitom zůstáváme v prostoru. A nikdy to ostatně není neurčitý prostor, ale jsou to místa, která známe nebo o nichž víme, že bychom je dokázali lokalizovat, neboť stále ještě tvoří součást materiálního prostředí, v němž dnes žijeme.“¹⁷

Mommsen a Palacký

Theodor Mommsen i František Palacký zaujímají v kulturních dějinách svých národů přední místo. Nutno však podotknout, že každý v poněkud jiném

14 Srov. M. HALBWACHS, *Das Gedächtnis und seine sozialen Bedingungen*, s. 85n.

15 TÝŽ, *Kolektivní paměť*, s. 174: „Avšak skupina není pouze, ani především, shlukem konkrétních jedinců a její realita nespočívá v několika postavách, jejichž výčet by bylo možné ji rekonstruovat. Právě naopak: její podstatu tvoří určitý zájem, uspořádání myšlenek a cílů...“

16 TAMTÉŽ, s. 219–220.

17 TAMTÉŽ, s. 226–227.

směru. Zatímco František Palacký je pro český národ zásadním a zakládajícím dějepiscem jeho vlastních dějin, Theodor Mommsen pak vyniká na poli nenárodním. Oba dva pomníky, které jsou předmětem této studie, pocházejí z počátku 20. století, a proto je vhodné začít pohledem na obraz Františka Palackého a Theodora Mommsena právě v době jejich vzniku.

Jak nedávno ukázal ve své v mnoha směrech průkopnické práci Jiří Štaif, pro Františka Palackého byl vrcholem uznání rok 1898.¹⁸ Do závěru 19. století spadají známé boje o Badeniho jazyková nařízení, další nesoulady politických stran a vytváření paralelních emancipačních proudů (dělnictvo, ženy, moderna atd.), které nabourávaly nárok jakékoli strany být celonárodním tělesem. A právě v této neklidné době přišlo sté výročí narození Františka Palackého, jehož ovládnutí mělo být v režii mladočeské strany. Pozoruhodná je koordinace oslav jak v čase během celého roku, tak i v prostoru, neboť zahrnovala vedle Čech pochopitelně i Moravu (i když v mnohem menší míře). V záplavě knížek o Palackého osobě upozorním předně na slavný *Památník*,¹⁹ jenž v sobě soustředil nejpřednější osobnosti dobové inteligence, ale i Palackého rodinné příbuzné.

Už na konci století byl Palacký znám jako „otec národa“. Odkazuje se tak na to, že právě tento český historiograf dal svému národu jeho dějiny a tím ho vlastně „stvořil“ – přesněji znovuzrodil či obrodil. Jeho přínos je tedy bezpodmínečně spojován s jeho dějepisnými pracemi, hlavně potom s *Dějiny*.²⁰ Mýtus otce pak odkazuje až někam k archetypálním sedimentům (nejen) evropské kultury. Zároveň i reflektující kritická moderní historická věda uznávala velikost Františka Palackého, čímž se podílela na kodifikaci jeho mýtu, i když de facto z druhé strany, ze strany racionální reflexe.²¹ I přes kritický odstup historiků Gollovy školy nikdo nezpochybňoval jeho zakládající

18 JIŘÍ ŠTAIF, *František Palacký. Život, dílo, mýtus*, Praha 2009, s. 304–316. Podrobně se tomuto roku věnoval také v TÝŽ, František Palacký před sto léty a po sto letech. (Česká veřejnost a Palackého jubileum r. 1898), in: *František Palacký 1798/1998, Dějiny a dnešek*, eds. F. Šmahel, E. Doležalová, Praha 1999, s. 511–527. O Františku Palackém máme rovněž faktograficky nepřekonanou knihu JIŘÍ KOŘÁLKA, *František Palacký (1798–1876). Životopis*, Praha 1998. Metodologicky pozoruhodnou monografií je práce K. Činátla: KAMIL ČINÁTL, *Dějiny a vyprávění. Palackého Dějiny jako zdroj historické obraznosti národa*, Praha 2011.

19 *Památník na oslavu stých narozenin Františka Palackého*, Praha 1898.

20 FRANTIŠEK PALACKÝ, *Dějiny národa českého v Čechách a v Moravě*, Praha 1998.

21 Konstitutivní text v tomto směru přinesl JOSEF PEKAŘ, Dějepisectví, in: *Památník na oslavu padesátiletého panovnického jubilea Jeho Veličenstva císaře a krále Františka Josefa I. Vědecký a umělecký rozvoj v národě českém 1848–1898*, Praha 1898, s. 1–58.

úlohu v dějinách moderní historiografie,²² od něj se jako od „otce“ odvíjí české novodobé dějepisectví. Podle Josefa Pekaře „nelze dosud dobře postavit nový směr tento [v dějepisectví] proti době Palackého, ani na zvláštní místo vedle ní – době posledních 50 let v české historiografii vtiskuje stále ještě ráz svůj dílo Palackého, jeho vliv, příklad a program“.²³ František Palacký je také vyobrazen jako zásadní postava českého národního obrození, protože historická studia nelze v Pekařově pojetí oddělit od buditelských snah. Dějiny a zájem o ně byl bezprostředně spojen s přítomností a jejími potřebami.²⁴ Palackého *Dějiny národa českého* jsou proto více než jen historiografický text. Jsou dějinným činem, jenž utvářel a formoval český národ v 19. století. Jsou hlavně „velikým činem národním, slavným resultátem a památkem nadšené práce probuzení, nejkrásnějším květem a nejušlechtilějším plodem jejích snah, nesoucích se ku kulturnímu povznesení malého a zanedbaného národa a k zabezpečení bytu jeho pro budoucnost“.²⁵

Josef Pekař věnoval později Palackému ještě jednu podstatnou studii s názvem *František Palacký*.²⁶ Ta vyšla původně v roce 1902 jako heslo do Ottova slovníku a o deset let později byla vydána jako samostatná útlá knížka. Tato biografie se stala přímou součástí akcí spojených s odhalováním nového pomníku Františka Palackého. Byla de facto moderním příspěvkem k vědeckému poznání jeho života a díla. Palacký je pojednán s náležitou úctou, přesto však s nutným odstupem a reflexí. Například výklad Palackého víry v podvržené Rukopisy je veden z pozic náležitého pochopení na straně jedné, a notné dávky kriticismu na straně druhé.²⁷

22 Jaroslav Goll například velmi oceňoval kritický přístup Palackého ke starším pramenům českých dějin, jenž měl své základy v osvícenské kritice osvojené u Josefa Dobrovského. Srov. JAROSLAV GOLL, Palackého Würdigung, in: *Památník na oslavu stých narozenin Františka Palackého*, Praha 1898, s. 247–262. Josef Pekař na účet tohoto textu poznamenal: „Würdigung je práce, která by zajistila Palackému slávu znamenitého historika, i kdyby byl nenapsal ničeho jiného.“ J. PEKAŘ, *Dějepisectví*, s. 8.

23 J. PEKAŘ, *Dějepisectví*, s. 4.

24 Tamtéž, s. 3: „...studia historická to byla především, o něž se opíraly první české snahy buditelské...“

25 Tamtéž, s. 21.

26 JOSEF PEKAŘ, *František Palacký*, Praha 2005.

27 Tamtéž, s. 84–86. I ve zmiňovaném dřívějším textu z roku 1898 se Pekař kriticky postavil k Palackému dílu, když vytýkal autorovi neadekvátní výklad husitství. Viz J. PEKAŘ, *Dějepisectví*, s. 24–25.

V roce 1895 vychází klíčový a velmi výrazný text Tomáše Masaryka *Česká otázka*, která na Palackého programově navazuje a velmi výrazně ho rozvíjí.²⁸ Masaryk se staví do role ochránce „autenticity“ Palackého odkazu a brání ho proti možným dezinterpretacím. Vidí jasnou kontinuitu mezi ním a sebou samým, ba co víc, hledá dějinnou linii až k Husovi. Obrození je mu pak logickým důsledkem českých dějin, čímž se koneckonců neodlišuje od dobové běžného pojetí. Na druhou stranu ve svých spisech Masaryk Františka Palackého kritizuje a opravuje v tom smyslu, že se v některých věcech stal obětí své doby (staroslovanská demokracie). Součástí ochrany Palackého dědictví je v pojetí Tomáše Masaryka i jeho demytizace. Jinak slavné *Dějiny* povyšuje de facto na svatý text, jenž je potřeba vykládat a interpretovat, skrývá se v něm totiž podstatné poselství pro přítomnou „križi“. Postavy české minulosti mají být následovány, mají se stát vzorem pro každého z nás. Díky mravokárnému podtónu snad všech Masarykových textů se i do popředí jeho exegeze Palackého *Dějin* dere otázka osobní pravdivosti a dobra jednotlivce, jinak řečeno otázka etiky.²⁹ Smysl českých dějin se mu jeví jako problém humanity, čímž se podnětně vrací k v této době opomíjenému rozměru Palackého narativu.³⁰

Jiří Štaif se správně dotazuje, jakými komunikačními prostředky bylo možné formovat historický obraz Františka Palackého.³¹ Pekařova reflexe i Masarykova filozofie jsou ve své podstatě intelektuálními enklávami, které vždy potřebují svou distribuční síť do dalších sociálních vrstev a skupin. Proto svou klíčovou roli sehráli autoři jako Karel Kálal či Jan Herben.³² V časopisecké oblasti samozřejmě známý realistický magazín *Čas*. Kolem roku 1900 vyšlo

28 Nejnověji TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK, *Česká otázka – Naše nynější krize – Jan Hus*, Praha 2000. Podrobnou analýzu Masarykova pojmání Palackého provedl K. Činát: KAMIL ČINÁTL, *Dějiny a vyprávění*, s. 265–286; srov. také další Masarykův text: T. G. MASARYK, *Palackého idea národa českého*, Praha 1912.

29 Na tento rozměr Masarykova působení upozornil nedávno ve své ne nepochybné knize MARTIN KUČERA, *Kultura v českých dějinách 19. století. Ke zrodu, genezi a smyslu avantgard*, Praha 2011, s. 162–163.

30 K tomu srov. související texty u J. Patočky: JAN PATOČKA, *Češi I–II*, Praha 2006. Patočka ve svých úvahách o Františku Palackém poukazoval na pojmy humanita či božnost a interpretoval tak jeho texty prizmatem filozofie Johanna Gottfrieda Herdera, čímž se odkláníl od primárně „nacionalistického“ čtení Palackého *Dějin*.

31 J. ŠTAIF, *František Palacký před sto lety a po sto letech*, s. 513–514.

32 Kálal vydal v roce 1898 brožuru o Františku Palackém, kterou se snažil didakticky vysvětlit mládeži roli tohoto historika. Jeho význam, dle Kálala, tkví v tom, že dal českému národu jeho dějiny a tím ho probudil. Viz J. ŠTAIF, *František Palacký před sto lety a po sto letech*, s. 517.

jak v souvislosti s jubileem 1898, tak i s odhalením Palackého pomníku v roce 1912 nesčetné množství článků a interpretací jeho osobnosti a díla. Reakce se objevily i v zahraničí.³³

Ze všeho výše uvedeného (a programově velmi neúplného) vyplývá, že Palackého osobnost byla v české společnosti výjimečným zjevem. Napříč politickým spektrem i nejrůznějšími ideologickými zázemími vystupoval Palacký možná jako největší Čech 19. století. Pochopitelně byl František Palacký terčem kritik i karikatur,³⁴ nicméně dominantní pojetí bylo pozitivní. Na tomto místě není prostor pojímat a rozebírat odlišnosti v jednotlivých Palackého „příbězích“. Dají se ovšem vystihnout dva konstitutivní rysy, které většinu těchto „příběhů“ spojují.

1) Palackého význam tkví v jeho historiografické práci. To nelze brát jako banální zjištění. Význam dějin pro zakládání kolektivních vědomí je od Hegelova vystoupení neopominutelný, a to ve fundamentálním slova smyslu. Marcea Eliade o tom říká, že (podle Hegela) se univerzální duch „projevuje neustále v historických událostech a projevuje se pouze v těchto událostech“.³⁵ Nejde o to, jak dalece Palacký recipoval Hegela, spíše je zapotřebí mít na mysli, že pojetí dějin se někde od 18. a hlavně od počátku 19. století podstatně mění a Palacký je průvodním jevem této změny. Ne nadarmo se 19. století přezdívá století historismu.³⁶ Dějiny jako by se dostaly, i přes například pozdější přísnou kritiku Friedricha Nietzscheho, do centra pozornosti.³⁷

2) Palacký byl jedním z nejpodstatnějších aktérů tzv. národního obrozování či uvědomování. S jeho historiografickými pracemi souvisí i jejich recipient, kterým je český národ jako celek. Psaní *Dějin* nebylo samoúčelné, mělo didaktický charakter – poučením o minulosti se měla změnit přítomnost. Svým textem tak Palacký nejen odhaluje a sděluje zapomenuté dějiny, nýbrž i uvádí v chod děje budoucí. Tento moment je možné vnímat jako nejvýznamnější odlišnost osoby Františka Palackého od Theodora Mommsena v rámci národ-

33 Tamtéž, s. 523.

34 Srov. například J. ŠTAIF, *František Palacký*, s. 307.

35 MARCEA ELIADE, *Posvátné a profánní*, Praha 2006, s. 76.

36 Výnikající souhrnný vstup do otázky historismu představuje ANNETTE WITTKAU, *Historismus. Zur Geschichte des Begriffs und des Problems*, Göttingen 1994.

37 Předcházející období, tedy doba osvícenská, je někdy považováno za „ahistorické“, nicméně mimo jiné Ernst Cassirer přesvědčivě ukázal, že tomu tak zdaleka není. Přesto 19. století přineslo klíčovou změnu v pojetí minulosti a František Palacký je jedním z projevů této změny. Viz ERNST CASSIRER, *Die Philosophie der Aufklärung*, Tübingen 1932.

ních dějin. Palacký je totiž de facto narozdíl od svého mladšího německého současníka jejich až mytickým zakladatelem.

Theodor Mommsen³⁸ zemřel v Berlíně 1. listopadu 1903 a slavnostní řeč nad jeho hrobem držel protestantský teolog Adolf Harnack.³⁹ V ní připomněl, že v této smutné chvíli netruchlí jen berlínská akademická obec, nýbrž že německý král, německý národ a celý svět jsou zahaleni do smutečního roucha. Mommsen se v Harnackově projevu jeví jako klíčová osoba dějepisné vědy, svého druhu mytický zakladatel: „V jistém univerzalizmu svého počínání neměl v žádném ohledu předchůdce a představuje nedosažitelný vzor.“⁴⁰ Jak už to v takových případech bývá, i zde o Mommsenovi vyšlo obrovské množství článků a statí, které mapovaly jeho život a zhodnocovaly jeho přínos. Není možné a ani smysluplné psát o všech. Za vytknutí však stojí práce předního marxisty druhé internacionály Karla Kautského.⁴¹ Kautsky se narozdíl od jiných pozoruhodně soustředil na vztah Mommsenovy dějepisné teorie a jeho politické praxe. Mommsenův výklad římských dějin, zvláště pojetí tamního městského proletariátu, je podle něj odrazem buržoazních představ 19. století, a tím je vlastně neadekvátní.⁴² Přesto na závěr své úvahy vyzdvihuje Mommsenovu osobnost a dodává jí skoro až magickou auru jedinečnosti a geniality: „Za to, co je velké na jeho Dějinách a jeho vědeckém působení vůbec, vděčíme jeho osobním skvělým vlastnostem. Za to, co je nedostatečné, nese vinu vliv prostředí, v němž psal.“⁴³ Obraz Theodora Mommsena byl už v začátcích velmi silný a jak je vidět na příkladu Kautského, tak i ideoví odpůrci uznávali jeho

38 Nejrozsáhlejší prací o Mommsenovi je čtyřdílná biografie LOTHAR WICKERT, *Theodor Mommsen I–IV*, Frankfurt am Main 1959–1980. Moderní monografii o něm zpracoval STEFAN REBENICH, *Theodor Mommsen. Eine Biographie*, München 2002. Pozoruhodné zamyšlení pak nabízí JOACHIM FEST, *Theodor Mommsens zwei Wege zur Geschichte, Wege zur Geschichte. Über Theodor Mommsen, Jacob Burckhardt und Golo Mann*, Zürich 1992, s. 29–70; srov. též ERNST CASSIRER, *Gesammelte Werke* 5. *Das Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der Neueren Zeit*, Bd. 4, Hamburg 2000, s. 298–307. Rodinu Mommsenových jako historický „jev“ sám o sobě popsal PETER KÖPF, *Die Mommsens. Von 1848 bis heute. Die Geschichte einer Familie ist die Geschichte der Deutschen*, Hamburg 2004.

39 ADOLF HARNACK, Theodor Mommsen, in: *Aus Wissenschaft und Leben*, Bd. 2, Giessen 1911, s. 323–332.

40 Tamtéž, s. 326.

41 KARL KAUTSKY, Theodor Mommsen, *Die Neue Zeit* 6/1903–1904, s. 161–167.

42 Kautsky zajímavě připouští hned na začátku svého článku, že vzájemné působení politických preferencí a odborného názoru na dějiny může být i přínosné. Může být obohacující. Avšak dost často zakaluje správný náhled.

43 K. KAUTSKY, *Theodor Mommsen*, s. 167.

velikost. Jeden z jeho kolegů, klasický filolog, o něm v roce 1903 pateticky napsal: „Pro tisíce z vnějšku to byl velký muž, kdo je nyní ukládán do hrobu; pro všechny své vlastní byl víc.“⁴⁴

Mommsen za své *Römische Geschichte* obdržel v roce 1902 Nobelovu cenu za literaturu, což ho katapultovalo do nesmrtelné plejády německých spisovatelů evropského (a i světového) významu. Oficiální zdůvodnění švédské komise znělo: „Největšímu žijícímu mistrovi historické vědy se zvláštním uznáním za jeho monumentální Římské dějiny.“⁴⁵ Význam tohoto kroku ještě umocňuje fakt, že nebývá zvykem, aby Nobelovu cenu za literaturu obdržel vědec – a už vůbec ne za vědecké dílo. Literární kvalita *Římských dějin* je nesporná a ve svém článku se jí zabýval Gert Mattenklott, který se Mommsena nebál zařadit k největším německým autorům, jakými byli Goethe, Heine či Schlegel.⁴⁶ Udělení Nobelovy ceny znamenalo světové uznání literáta a historika Theodora Mommsena. Z tohoto pohledu není bez zajímavosti nesignovaný nekrolog, jenž vyšel záhy po Mommsenově smrti v *New York Times* a který mimo jiné vyzdvihuje fakt, že mocnáři celého světa odeslali své kondolence pozůstalým – Theodor Mommsen zemřel jako světový historik.⁴⁷

Vedle literárního přínosu se nabízely i bilance vědecké. Eduard Schwartz, další klasický filolog, ukončil jednu svou slavnostní řeč následovně: „Jeho [Mommsenova] věda je poklad našeho národa. On rozšiřoval jméno německé vědy v oblastech, v nichž byl německý národ jen stěží znám. Každý německý badatel, jenž se své práci věnoval v cizích zemích, zažil, že jako Mommsenův spoluobčan mohl svou hlavu nosit výš...“⁴⁸ Vědecký přínos na poli filologie, historie, práva či archeologie byl u Mommsena zásadním úhelným kamenem, pod nímž je zapotřebí tohoto německého historika nahlížet.⁴⁹ Vedle Leopolda

44 KARL BARDT, *Theodor Mommsen*, Berlin 1903, s. 38.

45 WERNER HÖFER, *Deutsche Nobel Galerie. Von Theodor Mommsen bis Heinrich Böll*, Percha am Starnberger See 1972, s. 135.

46 GERT MATTENKLOTT, Mommsens Prosa – Historiographie als Literatur, in: *Theodor Mommsen. Wissenschaft und Politik im 19. Jahrhundert*, eds. Alexander Demandt, Andreas Goltz, Heinrich Schlang-Schrödingen, Berlin – New York 2005, s. 163–180.

47 Prof. Mommsen is Dead, *The New York Times* 2. 11. 1903. Z jiných anglickojazyčných reflexí např. WILLIAM WARDE FOWLER, Theodor Mommsen. His Life and Work, *Roman Essays and Interpretations*, Oxford 1920, s. 250–268 nebo GEORG PEABODY GOOCH, *History and Historians in Nineteenth Century*, London – New York, 1913, s. 454–474.

48 EDUARD SCHWARTZ, *Rede auf Th. Mommsen*, Göttingen 1904, s. 16.

49 Z významných textů vedle *Římských dějin*, které začal vydávat v roce 1854, jmenujme například *Die unteritalischen Dialekte* (1850), *Römisches Staatsrecht I–III* (1871–1888, 1899), *Corpus inscriptionum Latinarum* (vycházelo od roku 1853) nebo *Codex Theodosianus* (1905).

Rankeho to byl bezesporu největší zjev německé historické vědy 19. století a v jiných oblastech snesl srovnání s Hermannem von Helmholtzem (1821–1894) či Wilhelmem von Humboldtem.⁵⁰ Mommsen navazoval na tradici antického bádání, která byla od 18. století v německých zemích velmi silná. Vždyť v nich působili takoví velikáni jako Johann Joachim Winckelmann, jehož bravurně oslavil sám Goethe, nebo Barthold Georg Niebuhr, oceněný pro změnu Edgarem Allanem Poem.⁵¹ Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff, Mommsenův zeť a zároveň jeden z nejvýraznějších žáků, považuje Winckelmannna a svého tchána za zakládající postavy antického bádání s tím rozdílem, že Winckelmann už je minulostí, zatímco Mommsen živoucí přítomností. Z jeho spisů si případný čtenář nemá odnést pouze fakta, nýbrž „správnou cestu, správné badatelské smýšlení“.⁵² Rovněž Mommsen přinesl praktické rozvíjení a aplikování kritické metody na zkoumání starověku tak, jak po ní toužil už Niebuhr – v tomto směru je tedy jeho žákem.⁵³ Na konec, a zároveň na okraj, může být zajímavý citát z předmluvy k jednomu z mála českých překladů Mommsenova díla: „...ve svých dílech žije dodnes a bude žít velmi dlouho jako nejdokonalejší znalec a vědec římské historiografie všech oborů.“⁵⁴

Důležité je dle mého soudu zdůraznit, že vztah Mommsena k národu, respektive jeho díla k německé kultuře, je brán jaksi „nepřímo“. Theodor Mommsen pochopitelně přispěl ke slávě svého národa, nicméně ne tím, že by psal o jeho dějinách.⁵⁵ Německou kulturu a tím pádem i německý národ

50 K přírodovědci Hermannu von Helmholtzovi viz například souhrnné heslo v *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 51, Leipzig 1906, s. 461–472. O Humboldtovi nejnověji LOTHAR GALL, *Wilhelm von Humboldt. Ein Preuße in der Welt*, Berlin 2011.

51 JOHANN WOLFGANG GOETHE, *Winckelmann. Sběratel. Texty o umění a jeho vnímání*, Praha 2005, s. 58–103 a EDGAR ALLAN POE, Review of Lieber's Reminiscences of Niebuhr, *Southern Literary Messenger* January 1836, s. 125–127.

52 ULRICH VON WILAMOWITZ-MOELLENDORF, *Theodor Mommsen. Ansprache gehalten am 30. November 1917 im Institut für Altertumskunde*, Berlin 1918, s. 16. Srov. rovněž TÝŽ, *Erinnerungen. 1848–1914*, Leipzig 1929.

53 ALBERT WUCHER, Theodor Mommsen, in: *Deutsche Historiker*, Bd 4, ed. Hans-Ulrich Wehler, Göttingen 1972, s. 7–24, zvláště s. 8.

54 THEODOR MOMMSEN, *Diktátoři*, Praha 1941, s. 16. Text vybral a přeložil Pavel Eisner a úvod napsal Augustin Novák.

55 Zajímavá je studie o Mommsenově pojetí Germánů ANDREAS GOLTZ, Mommsens Germanenbild, in: *Theodor Mommsen. Wissenschaft und Politik im 19. Jahrhundert*, edd. Alexander Demandt, Andreas Goltz-Heinrich Schlange-Schröninghen, Berlin – New York 2005, s. 226–245. Autor v ní rekonstruuje obraz Germánů tak, jak ho Mommsen představil hlavně ve svých *Římských dějinách*. Mommsenův obraz byl na jedné straně v zajetí dobových představ

pozvedl tak, že pěstoval moderní vědu. Skrze Řím došel do lůna své vlasti. To je konstitutivní rys obrazu vytvářeného kolem Mommsenova odkazu, jenž trvá svým způsobem dodnes.⁵⁶

Paralela pomníků

Theodor Mommsen jako giganticky vědec – František Palacký jako obroditel českého národa. To jsou v kostce neklíčovější rysy obrazů těchto dvou bezpochyby výrazných postav 19. století, jak se jeví prizmatem počátku 20. století. Oba dva spojuje mimo jiné to, že jim byly na počátku 20. století postaveny pomníky, jež měly uchovat jejich obrazy ku věčné památce. Svou pozornost nyní obrátím právě k těmto dvěma pomníkům.

Před samotným výkladem se možná ještě sluší se zamyslet nad možnostmi či nemožností komparace obou pomníků. Už z výše uvedeného vyplývá, že každý z historiků měl v rámci svého národa poněkud odlišné postavení. Zatímco Theodor Mommsen je vnímán hlavně jako šířitel německé národní slávy ve světě, Palackého role je v zásadě „mytičtější“. František Palacký stál u zrodu (obrody) svého národa, je jeho klíčovou moderní zakladatelskou osobností. To ovšem nemění nic na tom, že z hlediska struktury formování kolektivních pamětí je souměřitelnost obou velikánů oprávněná. Cílem studie není vyzdvižení specifik jednotlivých obsahů pamětí, ale naopak analýza podobnosti jejich formálních rysů. Jde tedy o postižení vztahu mezi kolektivní pamětí, artikulovanými narativy a prostorem, v němž se realizují a ukotvují. Právě na pozadí jisté odlišnosti srovnávaných osobností vyvstane ono společné a sdílené v oblasti formy vzpomínkové kultury nejzřetelněji. Jak se pokusím ukázat na závěr, jde o otázku vztahu paměti a prostoru, spíše než o rozbor náplní jednotlivých pamětí.

Jak jsem naznačil už v halbwachsovských úvahách na začátku této studie, existuje podstatný vztah mezi kolektivní pamětí a prostorem, v němž daný kolektiv žije. V analýze tohoto fenoménu vysvítá na povrch důležitý předpoklad, že obsah kolektivní paměti je možné porovnat s významovým obsahem ma-

a stereotypů, nicméně na druhé straně vykazuje tento historik římských dějin jistou střízlivost a kritický osten vůči německé minulosti. Cílem dějin mu je národní stát ve své „přirozenosti“ a vzdělaný národ, čemuž může pomoci právě i historiografie jako „politická pedagogika“. Srov. též rozsáhlé pojednání R. Kipperera: RIANER KIPPERER, *Der Germanenmythos im Deutschen Kaiserreich. Formen und Funktionen historischer Selbstthematisierung*, Göttingen 2002.

56 MARIE THERES FÖGEN, Mein Mommsen, *Rechtsgeschichte* 2/2003, s. 217–218.

teriálního řádu světa, a určit tak adekvátnost či neadekvátnost toho či onoho (v našem případě pomníkového) zobrazení, resp. reprezentace. Pomník tak odkazuje nějakým způsobem „za sebe“. Zdeněk Hojda a Jiří Pokorný ve své práci o české pomníkové tradici hovoří o tom, že „pomník se od jiných plastik či architektur odlišuje především tím, že je jako pomník veřejností chápán (či uctíván) z důvodů převážně mimoestetických“.⁵⁷ Tyto mimoestetické důvody lze pomocí Halbwachsova konceptu ztotožnit s kolektivní pamětí. Lidé oceňují pomníky, protože je umí číst.

Abychom získali výchozí prostor pro interpretaci obou pomníků, podívejme se nyní stručně na osoby autorů a historické okolnosti jejich vzniku. Pomník Františka Palackého je dílem Stanislava Suchardy (1866–1916).⁵⁸ Sucharda pocházel z umělecké rodiny, jejíž novopacká tradice sahala až do 18. století. Stanislav Sucharda studoval nejprve architekturu, nicméně později přešel na studium sochařství u dobové legendy tohoto oboru Josefa Václava Myslbeka, jehož vliv nelze u Suchardy přecenit. V roce 1892 byl Sucharda oceněn ve Vídni tzv. Reichlovou cenou za své dílo Ukolébavka. Už v té době bylo jasné, že se rodí pozoruhodný talent. Po zahraničních cestách (Německo, Paříž, Itálie) se u něho začal prosazovat druhý životní vzor, guru francouzského sochařství 19. století August Rodin. Vedle práce v rodinném podniku a vyučování na vysoké škole se věnoval i společenskému dění, konkrétně jako významný představitel spolku Mánes. To ho v některých situacích postavilo do role „modernisty“ a „pokrokáře“. V poněkud pejorativním smyslu byl dokonce osočován z nenárodnosti a kosmopolitismu. I přes výtky části veřejnosti měl však Stanislav Sucharda v září 1897, kdy město Praha vyhlásilo výběrové řízení na zhotovení Palackého pomníku, již slibně nastartovanou uměleckou kariéru.⁵⁹

Hned od počátku si uvědomoval, že pomník jako takový je třeba vtěsnat do zástavbového kontextu, řečeno jinak, že je zapotřebí ho promýšlet v souvislosti s okolní architekturou. Proto se spojil s architektem Aloisem Dryákem, jenž měl zajistit právě tuto prostorovou kontextualizaci. Když byly podány návrhy, sešla se porota složená z uměleckých odborníků i ze zástupců města

57 ZDENĚK HOJDA, JIŘÍ POKORNÝ, *Pomníky a zapomínání*, Praha – Litomyšl 1996, s. 15.

58 Asi nejobsáhlejší monografii věnoval Suchardovi MARTIN KRUMMHOLZ, *Stanislav Sucharda 1866–1916*, Nová Paka 2006.

59 Okolnosti vzniku Palackého pomníku později reflektoval sám Sucharda ve dvou brožurách. STANISLAV SUCHARDA, *Pomník Františka Palackého, jeho vznik a význam*, Praha 1912 a TÝŽ, *Historie pomníku Fr. Palackého v Praze*, Praha 1912.

a v červenci 1901 vybrala návrh Suchardův. Po dalším vyjednávání⁶⁰ byla sepsána smlouva a Sucharda začal pracovat na modelech. Dokonce proběhl i test v měřítku 1:1 přímo u Palackého mostu. Pomník byl vyráběn po částech, spolupracovalo na něm několik umělců (Josef Drahoňovský, Josef Mařatka či Rudolf Čermák) a montován byl až na místě. Slavnostní otevření Palackého pomníku v celkové hodnotě 525 000 korun proběhlo 1. července 1912.⁶¹

Mommsenovu berlínskou sochu realizoval německý sochař Adolf Brütt (1855–1939).⁶² Ten se řadí k tzv. výmarské sochařské škole (založena roku 1905) a patří k čelným reprezentantům německého sochařství přelomu 19. a 20. století. Jako učeň nastoupil do kamenářství Adolfa Müllenhoffa v Kielu. Po ukončení učňovských let se vydal na zkušenou do světa, přesněji do Mnichova, kde nabíral další praktické zkušenosti. Záhy získal potřebné stipendium, které mu umožnilo nastoupit na studia do Berlína a obohatit svou praxi notnou dávkou teorie z dějin umění, anatomie apod. Stal se hlavním žákem klasika tohoto oboru Leopolda Raua. Po studiích absolvoval takřka povinnou cestu po cizích zemích, projel Itálii (Benátky, Florenc) a přes Budapešť, Vídeň a Prahu se vrátil zpět do rodného Německa. Už od osmdesátých let tvořil výrazné sochy jako Rybář (1887) či Eva (1889). V roce 1905 přešel do Výmaru, kde dotvářel tamní kulturní a umělecký kolorit. Navíc choval přátelské styky s politickou elitou a začal kolem sebe soustředit první žáky, kteří formovali právě onu slavnou výmarskou školu. Své inspirace hledal i ve Středomoří, projel Egypt a Řecko. V prvních letech 20. století obdržel prestižní nabídku vytvořit sochu velko-

60 Pražský zadavatel navrhoval doplnit Palackého sochu Riegerovou, případně doplnit celou stavbu mauzoleem. Sucharda se velmi výrazně ohradil proti plánovaným zásahům a nakonec si prosadil svou. Zároveň se rozhořel spor o místo umístění Palackého pomníku. Ve hře bylo prostranství u Rudolfiny, které prosazoval Sucharda sám, nicméně po naléhání zadavatelů bylo definitivně rozhodnuto o jeho postavení u Palackého mostu, kde byl položen základní kámen v roce 1898. Kritika se vznesla také ze strany tamního kláštera Na Slovanech, jenž si stěžoval na omezení výhledu v souvislosti s chystanou stavbou pomníku. Srov. S. SUCHARDA, *Historie pomníku Fr. Palackého v Praze*, s. 13 a s. 19–22.

61 O slavnosti, kde klíčovou řeč držel Karel Kramář, pečlivě a obsírně pojednává večerní vydání *Národních listů* z 1. července 1912; srov. též J. ŠTAIF, *František Palacký*, s. 318–320.

62 Adolfu Brüttovi se soustavně věnoval CORNELIUS STECKNER, *Der Bildhauer Adolf Brütt*, Heide in Holstein 1989 a TÝŽ, *Die Sparsamkeit der Alten. Kultureller und technologischer Wandel zwischen 1871 und 1914 in seiner Auswirkung auf die Formgebung des Bildhauers Adolf Brütt (1855–1939)*, Frankfurt am Main 1981. Součástí první zmíněné je i obsáhlá edice Brüttovy autobiografie, z níž čerpám většinu informací o jeho životě.

vévody Karla Alexandra (1818–1901) ve Výmaru, mramorové sousoší Noc, svůj Opus 100 či bustu Immanuela Kanta. Zároveň mohl v této době svým nejslavnějším dílem vzdát hold zesnulému velikánovi německé historiografie Theodoru Mommsenovi.⁶³

Adolf Brütt a jeho dlouholetý přítel Hans Olde byli povoláni ke smrtelné posteli Theodora Mommsena hned na začátku listopadu 1903. Zatímco druhý zmiňovaný, malíř, obstaral kresbu mrtvého historika,⁶⁴ Adolf Brütt zajistil posmrtnou masku a odlitek ruky. Bylo jasné, že takováto osobnost nezůstane dlouho bez zaslouženého pomníku. Už v roce 1905 vznikla komise, jež měla za úkol vybrat přesný návrh a jeho realizátora. Celkem se soutěže zúčastnilo sedm autorů, z nichž byl nakonec vybrán právě Adolf Brütt. Slavnostní odhalení sochy se konalo první listopadový den roku 1909.⁶⁵ Přítomen byl princ August Wilhelm jako zástupce majestátu a císaře, což jen umocňovalo Mommsenovu velikost. Historik Hans Delbrück vyzdvihl vědecký přínos a rektor univerzity, germanista Erich Schmidt držel slavnostní řeč. Pomník oficiálně spatřil světlo světa.

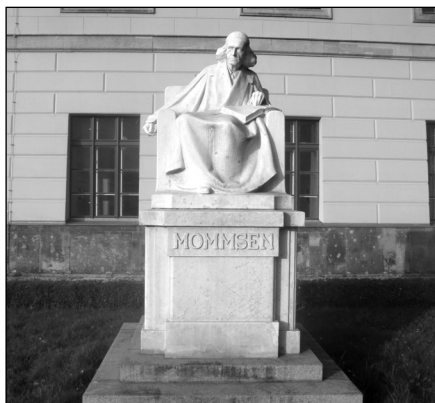
Po tomto exkurzu se můžeme vrátit k pomníkům samotným. I přes podstatnou odlišnost můžeme začít důležitou paralelou, kterou jsou postavy obou historiků. Stanislav Sucharda i Adolf Brütt zvolili figuru sedícího staršího muže. Není třeba příliš rozebírat tento významový aspekt, neb souvisí se stereotypní a ustálenou představou stáří jako nositele moudrosti a intelektuálního (hlavně vědeckého) povolání jako sedavého zaměstnání. Touto pozicí oba autoři upozorňují na nejobecnější rovinu obrazu Františka Palackého a Theodora Mommsena jakožto historiků. Dále není bez zajímavosti podobnost samotné figurální kompozice. Spodní část obou soch je tvořena jakýmsi přehozem, dekou, jež značně konkrétnější horní část těla postupně rozemílá a dovádí do ztracena. Oba portréty tak poutají optickou pozornost k hlavám historiků jako k nejvýraznější komponentě. Byla to přeci jen jejich vědecká mysl, která byla pomníky oslavována. Co se obličejových rysů týče, u Mommsena nabývají jednoznačnějších kontur, jsou tvořeny de facto podle posmrtné masky, kterou Brütt na Mommsenově smrtelné posteli zhotovil. U Palackého jako by se ztrácela jeho individualita a jedinečnost ve smyslu adekvace k minulé skutečnos-

63 Obšírněji o celé záležitosti pojednává C. STECKNER, *Die Sparsamkeit der Alten*, s. 66–67.

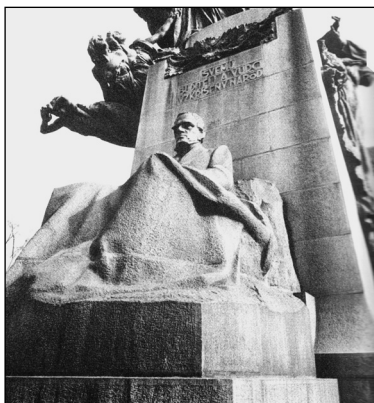
64 Reprodukce v C. STECKNER, *Der Bildhauer Adolf Brütt*, s. 226.

65 K tomu viz S. REBENICH, *Theodor Mommsen*, s. 225. K osudům přesného umístění sochy viz následující stránky Rebenichovy knihy.

ti.⁶⁶ Jeho tvář rozhodně na výraznosti a specifičnosti nic neztrácí, nicméně vše zůstává v poněkud abstraktní podobě.

Theodor Mommsen

František Palacký

*Umístění důležitých
pomníků v okolí
Humboldtovy univerzity*

Rozmístění soch významných vědců
u Humboldtovy univerzity v Berlíně

- 1) Theodor Mommsen (1817-1903)
- historik
- 2) Max Planck (1858-1947)
- fyzik
- 3) Wilhelm von Humboldt (1767-1835)
- jazykovědec, filozof
- 4) Hermann von Helmholtz (1821-1894)
- lékař, matematik, fyzik
- 5) Heinrich Heine (1797-1856)
- básník, spisovatel
- 6) Eilhard Mitscherlich (1794-1863)
- chemik
- 7) Alexander von Humboldt (1769-1859)
- geolog, geograf

Výše nastíněnou podobnost je ovšem zapotřebí kontextualizovat v rámci okolí obou soch. Jen tak bude jasné, že oba monumenty – jak berlínský, tak pražský – vyjadřují jiný narativ paměti. Samotná socha postavy totiž může

66 Sám Stanislav Sucharda hovoří o tom, že František Palacký „přežil“ svoje lidství a musí být vyobrazen ne-lidsky, neboť jeho podstata je tím, co má být připomínáno. Ne jeho tělo, nýbrž duch. Viz S. SUCHARDA, *Pomník Františka Palackého, jeho vznik a význam*, s. 9. Původně zamýšlená, a velmi autentická podoba Palackého je vidět na modelu v S. SUCHARDA, *Historie pomníku Fr. Palackého v Praze*, obr. 7.

pěkně vyjádřit imanentní esenci daného historika, ale k jejímu správnému dějinnému „čtení“ je nutné právě okolí této esence a její zasíťování. Začneme tedy Mommsenem.

Jak jsem se pokusil ukázat na jiném místě této studie, příběh Theodora Mommsena je příběhem geniálního vzdělance, jenž přispěl k rozvoji německého intelektuálního ducha. Rozvoj takového ducha nikdy nemůže být záležitostí jednoho člověka, vždy je výsledkem součinnosti mnoha individualit, některých menších a některých větších. Není náhodou, že tyto individuality nalezneme nejčastěji v univerzitním prostředí. Ke kontextualizaci Mommsenovy sochy přistupujeme s tímto na paměti.

Mommsen strávil nemalou část svého akademického života na berlínské univerzitě a není tedy divu, že jeho pomník byl umístěn právě sem. Socha starého sedícího historika na pozadí věhlasné univerzity dávala jasně najevo jeho příslušnost. Nedaleko od ní máme dodnes sochy dvou myslitelů, jejichž jméno nese koneckonců i samotná berlínská univerzita – bratří Humboldtů. Zatímco Wilhelmův přínos vědě se uskutečnil na poli jazykovědy, filozofie a pedagogiky, Alexandrův v oblasti zeměpisu a geologie. Jejich pomníky pocházejí z roku 1883, a vytvářely tak interpretační rámec pro ten Mommsenův. Vyžadovaly samozřejmě i vzájemné srovnání.

Na dohled Mommsenovým očím, na nádvoří před hlavním univerzitním vchodem, stojí majestátní podobizna Hermanna von Helmholtze. Tato pozoruhodná osobnost přírodních věd se věnovala celému spektru přírodovědných oborů od optiky přes hydrodynamiku až po akustiku. Svými metodologickými přesahy ovlivňoval i humanitní vědy, zvláště svou rektorskou řečí z roku 1862.⁶⁷ To, co přinesl Helmholtz přírodovědě, je srovnatelné s přínosy Eilharda Mitschelricha pro chemii. Tento německý chemik objevil už na počátku 19. století princip izomorfismu, čímž přispěl k rozvoji krystalové teorie. Jeho socha stojí od roku 1894 na opačné straně budovy než socha Mommsenova. Je však ve stejném kontextu, souvisí s ní. Obě odkazují na společný svět vědeckých idejí německého ducha, jenž skrze tyto ideje vstupuje do ducha světového.

Jako doplněk uvedu ještě dvě novější plastiky. V roce 1948 byla takřka vedle Mommsenovy sochy umístěna podivná postavička opřená nejspíš o katedru. Byl jí Max Planck, držitel Nobelovy ceny za fyziku a jeden ze zakladatelů kvan-

67 HERMANN VON HELMHOLTZ, *Über das Verhältniss der Naturwissenschaften zur Gesamtheit der Wissenschaften*, *Vorträge und Reden*, Bd. 1, Braunschweig 1903, s. 157–186. K tomuto textu se explicitně hlásí například Hans-Georg Gadamer ve své nejslavnější knize *Pravda a metoda*, která vyšla v českém překladu v roce 2009.

tové teorie a spolu s Albertem Einsteinem klíčová postava moderní fyziky 20. století. Rovněž v padesátých letech mělo dojít k vytvoření sochy německého romantika Heinricha Heineho, nicméně díky politickým okolnostem mohlo k definitivnímu umístění jeho podobizny dojít až v roce 2002, a to nedaleko Mitscherlichova pomníku na východní straně Humboldtovy univerzity. Plankova ani Heineho socha nebyly v době odhalení Mommsenovy sochy na svých místech přítomny, a proto by se mohlo zdát, že je nepatřičné dávat je do tohoto kontextu. Obě dvě jsou však zpětným stvrzením intence, jejíž součástí je i Mommsenova socha. Všichni jsou neobyčejnými jedinci, již přispěli k rozvoji německého ducha, německého intelektu.

Pomník Theodora Mommsena je zapotřebí vnímat ve všech těchto souvislostech. Jakožto silná vědecká (a tím pádem duchovní) autorita si zaslouží být vystaven před budovou Humboldtovy univerzity vedle svých minulých i budoucích kolegů. Jedinečnost každé z přítomných soch odkazuje k singularitě zobrazených mužů. Všechny pak spojuje myšlenkový svět německého ducha a národa, jehož byli věrnými služebníky.

Obraz Františka Palackého nabývá v jistých ohledech ještě dalších kontur. Jan Patočka správně upozornil na dvojí rovinu Palackého díla, když jeho estetikou popsal následovně: „Palacký si byl pak ostře vědom toho, že usiluje o to, aby podal slovanské slovo k estetice, a že takové slovanské slovo je čin dějinného významu.“⁶⁸ Palackého *Dějiny* tak musíme vykládat ve dvou směrech. Na jedné straně je to text, který něco *říká* (má svou obsahovou stránku), a na straně druhé jsou pak výkonem, jenž něčím v dějinách *je*. František Palacký ve svých *Dějinách*, inspirován Herderovou filozofií,⁶⁹ poznamenal: „Dějepis vůbec jest nejpozdější plod osvěty národův. Dějiny, ve vyšším a pravém toho slova smyslu, jen tam vznikají, kde národ duchem procitlý a ke společenským oučelům ve stát zákony vlastními spojený, svobodnou vůlí s odpory svými zápasí, a kde zápas ten spolu tak jímavý bývá, že i paměť [sic!] jeho ráda se obnovuje.“⁷⁰ Proto nelze obraz Palackého osoby redukovat na rovinu obsahového sdělení jeho díla, je nutné ho vnímat jako osobu mimořádného významu, jako člověka, jenž svými sděleními tvoří národní dějiny. Narozdíl od výše zmíněných německých vědců, kteří dějiny svého národa nezakládají – jsou „pouze“ už jejich součástí.

68 JAN PATOČKA, František Palacký jako filosof, *Češi II*, Praha 2006, s. 129.

69 Srov. JOHANN GOTTFRIED HERDER, *Vývoj lidskosti*, Praha 1941.

70 FRANTIŠEK PALACKÝ, *Dějiny národa českého v Čechách a v Moravě*, Praha 1998, s. 6.

Nyní zpět k Suchardovu sousoší. Zatímco Mommsena jsme zasadili do prostředí berlínské univerzity, Palackého pomník se nachází uprostřed rušného úpatí jednoho pražského mostu – kupodivu Palackého. Narodil od „solitéra“ Mommsena je figura českého historika obklopena dalšími sochami, které se k ní vážou bezprostředně a (přeženu-li to) nemají smysl samy o sobě. Tyto doplňující sochy jsou podle Zdeňka Hojdy a Jiřího Pokorného natolik výrazné, že překrývají a zastíňují samotnou podobiznu Františka Palackého.⁷¹ Pomník je postaven tak, že je třeba ho nahlížet z několika úhlů, a proto musí být čten ze všech směrů. To znesnadňuje jeho interpretační popis. Přesto se pokusím vstoupit do jeho narativu.

V popředí pomníku stojí po stranách dva oddělené sokly. Na levém z nich (při pohledu od Palackého mostu) je sousoší s názvem Útisk a na pravém Buditel s probouzejícím se národem. Zatímco minulou dobu útisku zastupují dvě postavy s pokřivenými tvářemi utlačované jakousi vlnou, obrozující se národ představuje mladý muž vytahovaný vzhůru aktivním buditelem. Na obou soklech je rozdělený nápis, jenž dohromady zní: „Ze mdloby útisku k životu budils' lid.“⁷² Tyto dvě kontrapozice, představené před hlavní tělo pomníku, symbolizují nejobecnější rámec příběhu, jenž se před zraky Palackého odehrává – od doby temného útisku ke světlym zítřkům oživeného národa.

Sám Palacký sedí v popředí a po své pravé ruce má dojemnou plastiku Bílá Hora. Padlá nahá žena ztělesňuje potupu a tragédii, jež se v listopadu 1620 nedaleko Prahy odehrála. Socha díky svému obnažení a zároveň ženské podobě znásobuje utrpení českého národa a krutost na něm spáchanou. Po levici českého historika, v pozadí za ním, začíná pak nejdynamičtější a nejpozoruhodnější část celého pomníku. Ta vyvstane v celé své kráse až při pohledu zezadu. V centru zadní části stojí děsivá osoba stařeny, která je však ztvárněna jako kostlivec a nese jméno Historie vypráví. Tato plánovitě děsivá dáma představuje Dějiny, jejichž děsivost netkví jen v útrapách a neštěstí (i když to zajisté hraje podstatnou roli), spíše je to jejich moc a fatalita, co nahání hrůzu. Přesto však její děs není bezúčelný, neotupuje. Naopak má emancipační potenciál, který je zhmotněn v proudu těl stoupajících od paty pomníku vzhůru. Proud začíná vespod dvojicí mladých lidí naslouchajících děsivému vyprávění Dějin, prochází kolem hovořící Historie a končí majestátní sochou Politiky stojící na samém vršku pomníku se vztyčenou levicí. U nohou Politiky se nachází postava

71 Z. HOJDA, J. POKORNÝ, *Pomníky a zapomínky*, s. 92–104.

72 S. SUCHARDA, *Pomník Františka Palackého, jeho vznik a význam*, s. 9.

„letícího“ hlasatele politického poselství, jenž do dálky křičí pravdu poznanou v dějinách. To jest vrchol emancipace a naplnění Palackého vize.

Zdeněk Hojda a Jiří Pokorný k celkové koncepci pomníku podotýkají: „Z pomníku věnovaného jedné osobě se tak stal vlastně symbol celých českých dějin.“⁷³ Tak je třeba číst tento Suchardův jedinečný pomník. František Palacký nyní sice trpně sedí, ale svým dílem rozhýbal české dějiny a vtiskl jim jejich emancipační potenciál. On nejen dějiny popsal, nýbrž je v moderní době stvořil. To je hlavní narativ pražského Palackého pomníku z roku 1912.

Závěrečné úvahy

Ve své krátké studii jsem se pokusil představit dva pomníky významných historiků z počátku 20. století – Theodora Mommsena a Františka Palackého. Oba dva mají mnohé společné, a přesto je každý jiný. Oba dva jsou intencionálně spojeny s dobou kolektivní paměti, respektive s obrazem těchto historiků v kolektivní paměti. Snad bylo dostatečně vidět, že intencionální obraz tvořený v textech přelomu 19. a 20. století proniká do prostoru reprezentovaného pomníky. Že pomníky jsou čitelné prizmatem dobových textů.

Pomníky Palackého i Mommsena mají svá specifika, která jsou dána odlišným postavením těchto historiků v českých a německých dějinách. Tyto odlišnosti by zajisté také stály za promyšlení a konceptualizaci. Přesto, jak doufám, se mi podařilo identifikovat strukturní podobnosti mezi oběma pomníky, hlavně pak ve vztahu kolektivní paměti a prostoru.

Na závěr se pokusím narušit a rozechvát svůj vlastní postup. Všechny mé úvahy stojí na důležitém předpokladu – existenci národní paměti. Otázka národní identity je klíčovým problémem soudobých konceptů moderních dějin, národní paměť pak jedním z konstitutivních rysů této identity. Probouzející se národ vytváří společné představy o minulosti, a tím se definuje v přítomnosti. Celé 19. století je plné dějin, historických argumentací a střetů. Dějinná vyprávění (jako například Palackého) jsou pak často ztotožněna s obsahem kolektivní paměti.⁷⁴ To je ovšem posun, jemuž by se Maurice Halbwachs nejspíš bránil,

73 Z. HOJDA, J. POKORNÝ, *Pomníky a zapomínky*, s. 98.

74 Takto rozvíjí Halbwachsovův koncept nejpodnětněji Jan Assmann. Viz např. JAN ASSMANN, *Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität*, in: *Kultur und Gedächtnis*, edd. Jan Assmann, Tonio Hölscher, Frankfurt am Main 1988, s. 9–19. Nověji TÝŽ, *Der Begriff des kulturellen Gedächtnisses*, in: *Kulturelles Gedächtnis im 21. Jahrhundert*, edd. Thomas Dreier, Elen Euler, Karlsruhe 2005, s. 21–29.

neboť národní dějiny poskytují rámec možného vzpomínání, „ale obvykle je národ jedinci natolik vzdálen, že historii své země považuje za příliš široký rámec, s nímž má jeho osobní příběh jen pramálo společného“.⁷⁵ Jsem dalek na tomto místě říkat, že se Jan Assmann, když posouvá Halbwachse do jemu nevlastní roviny, mylí. Spíše se mi zdá, že v Halbwachsově teorii existuje dosud nevytěženný potenciál – potenciál mnohosti sociálních skupin uvnitř národa.

Halbwachsův koncept kolektivní paměti vznikl před druhou světovou válkou, a proto je „obětí“ jistého dobového náhledu na dějiny před jazykovým obratem, diskurzivní analýzou a Haydenem Whitem. Proto může s klidem napsat následující: „Existuje vlastně více kolektivních pamětí, nejenom jdoucích po sobě v čase, ale i vedle sebe. To je další rys, kterým se liší od historie. Historie je totiž jednotná a můžeme říci, že je jenom jedna.“⁷⁶ Po všech relativizujících kritikách historiografie se tomu dnes někdo třeba zasměje. Já bych naopak chtěl jít tímto směrem dále, do hlubin Halbwachsových úvah. Přijde mi velmi podnětné ptát se, nakolik lze mluvit o jedné národní kolektivní paměti. Jistě, národní dějiny jako rámec pro paměť, ale jejich ztotožnění s pamětí? Právě prostor přelomu 19. a 20. století v českých zemích nabízí místo pro tematizaci mnohosti kolektivů, a tím pádem mnohosti kolektivních pamětí. Klíčová je totiž otázka po recepci „velkého vyprávění“ o českých dějinách. Je možné, že čeští katolíci viděli v Janu Husovi někoho jiného než čeští protestanti nebo židé? Je možné, že pražané vzpomínali na Palackého jinak než obyvatelé Hodslavic?

Prostor není jeden. Podle Halbwachse v něm žije mnoho sociálních skupin a každá ho čte po svém. „Jinými slovy existuje tolik možných interpretací prostoru, kolik je sociálních skupin.“⁷⁷ Pokud tedy národ nebudeme brát jako možnou sociální skupinu, ale jako rámec pro takové skupiny, pak se nabízí podstatná otázka, jak ony kolektivy v rámci národa definovat. V tom by byl Halbwachs sociologem více, než si jím troufají být dnešní historici. Poučen Karlem Marxem a Émilem Durkheimem vnímal sociální skupiny jako svého druhu objektivně určené ekonomickými a jinými strukturálními faktory.⁷⁸ Zároveň mohou být určeny prostorově jako obyvatelé jednoho města, domu či ulice. K adekvátnímu výkladu kolektivního vědomí je nutné mít kvalitní sociologickou analýzu. Nedělám si iluze o tom, že je možné při studiu dějin

75 M. HALBWACHS, *Kolektivní paměť*, s. 122.

76 Tamtéž, s. 129.

77 Tamtéž, s. 223.

78 K tématu sociální stratifikace vydal u nás ne tak známou knihu TÝŽ, *Les classes sociales*, Paris 2008.

dostát všemu, co by si Halbwachs ideálně představoval. Na druhou stranu není rozhodně od věci konceptualizovat historickou paměť jako možnou pluralitu, a to obzvlášť v pestrém prostředí přelomu 19. a 20. století. Při konstruování jednotlivých obsahů kolektivní paměti nesmíme opouštět nejdůležitější otázku – kdo vzpomíná? Národ jako odpověď není úplnou samozřejmostí.⁷⁹ Zajímavé je v tomto směru článek dvou amerických historiček, které analyzovaly pomníky na území českých zemí právě v námi sledovaném období. Na příkladu soch Josefa II. přesvědčivě ukázaly, že výkladových rámců bylo hned několik – Josef jako osvoboditel židů, Josef jako bojovník proti klerikalismu nebo Josef jako „německý svatý“.⁸⁰ Jedna socha, jeden pomník mohl nést několik narativů podle toho, kdo na danou osobu vzpomínal.

Proto zůstává problémem otázka, jak bylo možné číst pomníky Theodora Mommsena a Františka Palackého. Rekonstrukce obsahů kolektivní národní paměti z textů, jež vznikly kolem obou monumentů, není dostatečná. Nebude totiž nikdy jasné, jestli někdo někdy na Palackého a Mommsena takto vzpomínal. Univerzitní prostor Mommsenovy sochy i Palackého náměstí byly rámcem, v němž se vzpomínalo různě. Pro někoho to byl prostor odkazující k vzdělanosti německého národa a slavné dějinné velikosti toho českého. Úplně stejně to ale mohlo být (abych ad absurdum vypointoval svůj záměr) místo vzpomínek na první polibek dvou studentů-milenců Humboldtovy univerzity nebo vzpomínek rumunského turisty na ukradenou portmonku. Adekvátnější však bude příklad českých studentů, kteří na Humboldtově univerzitě studovali kupříkladu počátkem 20. století. Ti klidně mohli příběh Theodora Mommsena číst u jeho pomníku zcela opačně, než jak ho četli studenti němečtí. Obraz tohoto německého historika byl v Čechách ovlivněn hlavně slavným sporem z roku 1897, který Mommsen rozpoutal svým článkem v *Neue Freie Presse*.⁸¹ Už na konci tohoto roku mu odpověděl Josef Pekař

79 Sluší se dodat, že při takto uchopené mnohosti kolektivních pamětí se dostáváme do pasti pramenů. Velmi často není totiž možné vůbec nijak podchytit obsahy těchto jednotlivých pamětí. Přesto stále věřím, že toto rozvíjení Halbwachsova konceptu ve směru mnohosti kolektivních pamětí smysl má.

80 CYNTHIA PACES, NANCY M. WINGFIELD, *The Sacred and the Profane. Religion and Nationalism in the Bohemian Lands (1880–1920)*, in: *Constructing Nationalities in East Central Europe*, edd Pieter M. Judson, Marsha L. Rozenblit, New York – Oxford 2009, s. 107–125 (o pomnících Josefa II. viz zvláště s. 109–113).

81 THEODOR MOMMSEN, *An die Deutschen in Oesterreich*, *Neue Freie Presse* 31. 10. 1897, s. 1. Vyčerpávajícím způsobem o tom pojednal BERTHOLD SUTTER, *Theodor Mommsen Brief „An die Deutschen in Österreich“ (1897)*, *Ostdeutsche Wissenschaft* 10/1963, s. 152–225.

v textu *Čechové jako apoštolové barbarství*.⁸² Spor se vedl v zásadě o to, zda je český národ kulturně svébytný a zda patří mezi rovnoprávnou rodinu evropských národů. Mommsen v českém prostředí nadlouho, vlastně až dodnes,⁸³ zůstal s nálepkou šovinisty a imperialisty. Antonín Sova ho svého času nazval „hrabivým starcem“.⁸⁴ To všechno mohlo vstupovat do hry v případě komunity českých studentů z Humboldtovy univerzity, i tak mohli číst jeho pomník.

Důležité rovněž je vědomí toho, že k samotnému místu pomníku se váží prostory vzdálené, bezprostředně nepřítomné. Socha Theodora Mommsena nás odvádí do vzdáleného Říma, na bojiště Kartága a do Kleopatřiných komnat. Palacký zase na Bílou Horu a do Kostnice. To je další rozměr vztahu paměti a prostoru, který bych rád připomenul. Vzpomínání se totiž odehrává na jednu stranu v nějakém prostoru, zároveň však intencionálně odkazuje k prostorům jiným. Plynulé přechody od prostoru-zde k prostoru-tam jsou signifikantním aspektem (nejen) kolektivní paměti. Tyto další prostory (místa) vstupují do hry a komplikují čtení pomníků, neboť aktivizují další a další interpretační rámce a kolektivní paměť se tak dostává do neutuchajícího pohybu.

F. X. Šalda se k otázce pražských pomníků vyjádřil po svém ve 20. letech, kdy se plánovalo vztyčení sochy Přemysla Otáče na Hradčanském náměstí: „Dnešnímu člověku jako by se nedařilo ‚uctívání hrdinů‘, abych užil slova Carlylova: snad v ně již ani upřímně nevěří. Jako by Marxův historický materialismus natopil nějakou skeptickou spoustu v jeho mozku. Ale sochaři chtějí být konec konců živi, kameníci také a pak jsou ještě předpotopní lidé, kteří myslí, že takové pomníky slouží k ozdobě města a vymáhají na ně položky v rozpočtech obecních, okresních nebo zemských. Ale vpravdě cítí všichni činní lidé, když se ráno vylijí z domů a rozběhnou po svých obchodech, že takové pomníky jen překážejí. Kde nabrat také času a rozhlédnout se po krásách slečny Slepíčkové, tancující jako genius nad Palackým a hlásající ideu znovuzrození českého národa, když s udýchaným dechem zápasíš o každou vteřinu, abys dorazil včas do kanceláře nebo do krámu?“⁸⁵ Šaldova kritika národních pomníků je zrcadlem i pro dnešní dobu. Historik by neměl zůstat v minulosti, jeho přesah směřuje nutně do přítomnosti. Měl by si klást otázky po smyslu Mommsenova a Palackého pomníku nyní. To však přesahuje možnosti této studie.

82 JOSEF PEKAŘ, *Čechové jako apoštolové barbarství*, Praha 1897.

83 Srov. například IVAN HLAVÁČEK, Ad camera obscura, *Dějiny a současnost* 2/2010, s. 7.

84 Viz ANTONÍN SOVA, Theodoru Mommsenovi, *Básně*, Praha 1953, s. 324–326.

85 FRANTIŠEK XAVER ŠALDA, Mor pomníkový, *Šaldův zápisník I, 1928–1929*, Praha 1990, s. 266.

Summary

František Palacký and Theodor Mommsen. On the Parallel of two Monuments

Marek Fapšo

František Palacký and Theodor Mommsen were both very well known historians, Palacký in the field of national past and Mommsen in the field of Roman Empire history. Their nations acknowledged them a special place in their historical narrative. František Palacký has set the basic structure of national narrative, which was reinterpreted and reproduced many times in the following two centuries. Theodor Mommsen obtained Nobel Prize for Literature in 1903 and became a part of national pantheon as well. Thus it is possible to make a comparison of these two scientists, even though there are some differences. At the beginning of the 20th century it was decided to build monuments for these two historians in Prague and Berlin. The one of Palacký was made by Stanislav Sucharda in 1912 and has been placed by Palacký's bridge near the Vltava river. In Berlin German sculptor Adolf Brütt created a sitting statue of Theodor Mommsen in 1909 and very soon moved it next to the building of the Berlin University.

Following the theory of Maurice Halbwachs we can see, the paper argues, how collective consciousness forms space in which it is living (including statues and monuments). The main thesis is that the form of these monuments was strongly influenced by narratives of Palacký's and Mommsen's lives, which had spread since their death. František Palacký seemed in these "stories" as the modern creator of Czech nation, especially in recovering of its past. His book *The History of Czech Nation in Bohemia and Moravia* has helped to form modern Czech national movement. Theodor Mommsen's picture was quite different around 1900. He was a well-known historian of Ancient Rome and one of the biggest scholarly spirits of German history. Therefore the Palacký's statue is surrounded by an allegory of Czech nation, while the Mommsen's is just next to the ones of Humboldt, Helmholtz or Planck.